

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS – MAGYARORSZÁG
(1990–2000)

Tóth Pál Péter, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

Készült a Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002.
programja keretében

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS – MAGYARORSZÁG (1990–2000)

Tóth Pál Péter, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

(Készült a Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002. programja keretében)

Az első és a második világháborút lezáró békeszerződések térségünk legújabb kori történetében fontos választóvonalat jelentenek. Az ekkor bekövetkezett változások nemcsak a háborút követően szabták meg a nemzetközi vándormozgalom kereteit, hanem következményei (milliók kényszerű menekülése vagy kisebbségi sorsba süllyedése) a térség vándormozgalmában ma is meghatározó szerepet játszanak.

1. Előzmények

A II. világháború által kikényszerített nagyarányú népességmozgás lecsillapodása után, az 1940-es, 50-es évek fordulójától Európa nyugati és keleti felén a nemzetközi vándormozgalom területén ellentétes folyamatok váltak meghatározókká. A tőlünk nyugatra eső országokban a migrációs folyamatokat alapvetően az önkéntesség, a tömegesség és a gazdasági motiváltság határozta meg, s a migrációs mozgásokat az 1980-as évek közepéig végéig döntően a fejlett tőkés országok munkaerő szükséglete generálta. Európa keleti felén pedig, a Szovjetunióban és az érdekszférájába került országokban, így hazánkban is a nemzetközi vándorlást rendszer idegennek tartották. Ennek következtében az országból való kiutazását, a külföldiek beutazását, letelepedését drasztikusan korlátozták. Ebből a zárt világból csak menekülni lehetett, hiszen a hivatalos kiküldetések és az állampolgári kötelékből elbocsátottak kis létszámú csoportja kivételével az egykori szocialista országokat csak jogellenesen lehetett elhagyni.¹ Ez az állapot a bolsevik típusú hatalmi-politikai rendszer felbomlásával megszűnt.

¹ Tömeges migrációra, mint például 1953-ban az NDK, 1956-ban Magyarország és Lengyelország, illetve 1968-ban Csehszlovákia esetében csak a politikai válságok adtak lehetőséget.

Az 1990-es évek elejére kialakult kül- és belpolitikai helyzetben a volt Szovjetunió és szatellit országai állampolgárainak migrációs "piacon" történő megjelenését meghatározta, hogy a nemzetközi vándorlás természetes folyamataiba történő bekapcsolódásuk nem szerves fejlődésnek, hanem a hatalmi eszközökkel fenntartott kényszerhelyzet megszűnésének volt a következménye.² A nyugat-európai országok attól való félelmükben, hogy térségünkből jelentős számú bevándorlót kell fogadniuk a nemzetközi vándormozgalmak területén bekövetkezett változásokat a gazdasági regresszióra, s a mind határozottabbá váló idegenellenességre hivatkozva nem támogatták, illetve azzal, hogy bevándorlási politikájukat az 1990-es évek elején megszigorították gátolták. A nemzetközi vándormozgalmak hazai folyamatait a fentiek mellett egyértelműen meghatározza, hogy 1990 után³:

- a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűekkel kapcsolatos hivatalos politika alapvetően megváltozott illetve, hogy
- hazánk a nemzetközi vándormozgalmak cél-, illetve befogadó országává vált.

A megváltozott körülmények között nyilvánvalóvá lett az is, hogy amennyiben a szomszédos országokban a kisebbségekhez való viszony nem változik meg, akkor a magyar nemzetiségűek Magyarországra menekülése, mint például az 1990-es évek elején Romániából, majd Jugoszláviából bármikor bekövetkezhet.

2. Az országot érintő nemzetközi vándorlás 1990 és 2000 között

A nemzetközi vándormozgalmak folyamataihoz a magyar állampolgárok külföldre utazása és visszavándorlása, a külföldi állampolgárok magyarországi bevándorlása illetve továbbvándorlása, valamint a külföldi állampolgárok illegális be- és kivándorlása tartozik. A továbbiakban az illegális ki- és bevándorlás kivételével a fenti folyamatok legfontosabb összefüggését mutatjuk be.

A migrációs folyamatok vizsgálata nemcsak önmagában, hanem a lakosság számának, nem, kor, iskolai végzettség, foglalkozás stb. szerinti összetételének alakulására gyakorolt

² Ezen az állításon nem változtat az, hogy Magyarországon a változások kezdete az addigi hatalmi struktúra összeomlását közel másfél évvel megelőzte. Ez tette lehetővé, hogy 1988-ban, 1989-ben a magyar nemzetiségű román állampolgárok, majd a Német Demokratikus Köztársaság állampolgárai vízummentességük lejártakor demonstratív módon az országban maradhattak.

³ 1990-et követően a külföldiek beutazásával, itt tartózkodásával és a magyar állampolgárok külföldre utazásával kapcsolatban számos törvény, törvényerejű rendelet, utasítás látott napvilágot. Ezek bemutatását a tanulmány keretei nem teszik lehetővé, ezért elemzésüktől eltekintünk.

hatása szempontjából is fontos. Különböző okok, mindenekelőtt a rendelkezésre álló adatok hiányosságai miatt azonban a ki- és bevándorlás komplex, egymást kiegészítő, alakító, hatásaiban egymással is összekapcsolódó, módosító mechanizmusának feltárására tett kísérletünk nem lehet teljes.

2.1. A magyar állampolgárok nemzetközi vándorlása

1949 és 1953 közötti évekből kivándorlás engedélyezésével kapcsolatos iratot nem találtunk. Ezt követően már igen, de az engedélyek száma évente alig haladta meg az ezer főt.⁴ Drasztikus változás 1956 októberében következett be, amikor 1957. május 26-ig mintegy 200 000-en menekültek el az országból. Ezt követően 1990-ig ismét jelentéktelenné vált azoknak a száma, akik a kivándorlási engedélyt megkapták.⁵

A magyar állampolgárok külföldre utazásának jogát röviddel a rendszerváltoztatás előtt az 1989. évi XXIX. törvény biztosította.⁶ Ettől kezdve – egy szűk csoport kivételével – minden magyar állampolgár külön engedély nélkül alanyi jogon utazhat külföldre. A szabad utazás feltételeinek megteremtése ellenére azonban jelenleg sem tudjuk, hogy a magyar állampolgárok közül évente hányan hagyják el az országot, illetve vándorolnak vissza. Ez annak ellenére van így, hogy a három hónapnál hosszabb ideig tartó külföldi tartózkodást az önkormányzat jegyzőjénél be kell jelenteni.⁷ Az elmaradt bejelentések következtében pontosan csak azoknak a számát ismerjük, akik magyar állampolgárságukról lemondtak. Ezzel a lehetőséggel 1990 és 2000 között 12 238-an éltek, a legtöbben, 2084-en 1993-ban, a legkevesebben, 436-an pedig 1991-ben.⁸

⁴ Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*, Püski Kiadó, Bp. 1997. (Továbbiakban: Tóth P P: *Haza csak...*)

⁵ Változás a hatvanas években következett be, amikor – meghatározott feltételek megléte esetén – a kapitalista országokba turistaként három, illetve rokon látogatóba két évenként engedélyezett utakat azok, akik nem kívántak visszatérni migrációra “használták”. 1960 és 1990 között a legális és az illegális kivándorlók évenkénti száma 1886 és 7880 fő között mozgott, miközben a visszavándorlók évenkénti száma jelentéktelen volt. A kétezer főt csupán két évben haladta meg.

⁶ A törvény végrehajtásáról a “12/1989. (XII. 29.) BM rendelet a ki- és bevándorlásról szóló 1989. évi XXIX. törvény végrehajtásáról” elnevezésű jogszabály rendelkezett. Lásd: A belügyminiszter rendeletei 1989. 689–694.

⁷ Lásd a külföldre utazásról szóló 1998. évi XII. (III. 16.) törvénnyel módosított 1992. évi LXVI.(XI. 30.) törvény 26. paragrafusának (2) bekezdését.

⁸ Lásd: Tóth Pál Péter: *A nemzetközi vándormozgalom népességszámot befolyásoló szerepéről*. In: *Schengen A magyar-magyar kapcsolatok az Uniós vízumrendszer árnyékában*. Lucidus Kiadó, Bp. 203.

Hazai források hiányában a külföldön munkát vállaló magyar állampolgárok számát a különböző országok statisztikai kiadványaiból kell összegyűjteni.⁹ Tudomásul kell azonban venni, hogy a magyar állampolgárok vándorlását még a jelentős migrációs tapasztalatokkal rendelkező országok adatszolgáltatása alapján sem tudjuk pontosan nyomon követni.¹⁰

A XX. század utolsó évtizedének adatai szerint a magyar migránsok Ausztria, Németország mellett mindenekelőtt Hollandiát, Franciaországot, Angliát és Olaszországot, a tengeren túlról pedig az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát választották. Ezt követően Ausztria, Svájc, az Egyesült Királyság, Svédország, Olaszország és Hollandia következett a sorban.¹¹ Belgium az évtized alatt 720 és 1020 között fogadott évente magyar bevándorlót, a többi európai ország pedig még ennél is kisebb számban.

1998-ban az európai országokban összesen 14 249 magyar bevándorlót regisztráltak. Ezt a számot 3958-cal haladta meg azoké, akik ugyanabban az évben tovább vándoroltak. Nem ismeretes, hogy az egyes országokba bevándorló magyarok honnan érkeztek, és természetesen az sem, hogy a tovább vándorlók hová mentek. Ennek következtében nem lehet megállapítani a Magyarországról érkezők, illetve a Magyarországra távozók számát. Egyéb ismeretek alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy az elvándorlók egy része a megváltozott hazai politikai viszonyok hatására a nyugdíjkorhatárt elérve visszaköltözött Magyarországra.

A cél-országok között Németországnak, ahol az elmúlt évtizedben a regisztrált magyar állampolgárok több mint 80 százaléka élt kitüntetett szerepe van. 1998-ban például az Európai Unió országai közül a legtöbben Németországba mentek és a legszámosabban innen is távoztak. Az 1998. december 31-i állapot szerint 51 900 magyar állampolgár élt Németországban. Egy évvel később számuk 53 200-ra nőtt. Ennek ellenére a Németországban élő külföldi állampolgárok közötti százalékos arányuk jelentéktelen, 0,7 százalék.¹² 1998-ban, tehát ugyanabban az évben 14 036 magyar állampolgár érkezett Németországba, s 12 805 távozott, melynek következtében a magyarok 1998. évi németországi vándorlási egyenlege 1231 fős pozitívumot mutatott. 1997-ben a Németországban élő külföldi állampolgárok közül 278 662-

⁹ Lásd részletesebben Tóth Pál Péter: *Magyar migránsok Európában*. In: Migráció és statisztika. Szerk.: Illés Sándor és Lukács Éva Kutatási jelentések 71., KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 2002/1., 33-53.

¹⁰ A *Recent demographic developments in Europe 1999* című kiadvány csak például azokat az adatokat tartalmazza, amelyeket az egyes országok az Európai Uniónak megküldtek. Jelenleg az 1990 és 1999 közötti évekről 34, döntően európai országból állnak adatok rendelkezésünkre. A kiadvány a volt szocialista országok és Ausztria esetében nem, vagy csak hiányosan közöl adatot.

¹¹ A kiadvány Franciaország esetében csak az 1990-re vonatkozó adatokat tartalmazza. (Magyar alatt – nemzetiségétől függetlenül – mindig magyar állampolgársággal bíró személyt értünk.)

¹² A Németországban élő külföldiek száma 1998. december 31-én 7 319 500, 1999. december 31-én pedig 7 343 600 fő volt.

en kapták meg a német állampolgárságot, közöttük 911 magyar állampolgár is. Egy évvel később német állampolgárságot kapott magyar állampolgárok száma 652 fő volt.¹³

1992 és 1999 között az európai országokban regisztrált magyar állampolgárok száma – enyhe hullámváz mellett – kiegyensúlyozott képet mutat. Számuk az 1992. évi 64 741-ről előbb jelentősen, közel 13 százalékkal, majd csupán egy százalékot alig meghaladóan emelkedett 75 000 fölé. 1995-től számuk fokozatosan csökken. Jelentősebb, közel 10 százalékos csökkenést az 1998. és az 1999. év adatai mutatnak, melyet lényegében a Németországban élő regisztrált magyarok számának csökkenése okozott. Azaz 1991 és 1999 között az európai országokban regisztrált január 1-jei magyar népesség létszámának íve egy kissé féloldalas halom metszeti képéhez hasonlít. Az elmúlt évtized elejéhez viszonyítva ugyanis 1996-ra mintegy 26 százalékos létszámnövekedés, majd pedig az 1996-os csúcshoz viszonyítva az évtized végére fokozatos létszámcsökkenés következett be. E változás eredményeképpen 1999. január 1-jén a magyar állampolgárok összlétszáma a *Recent demographic developments in Europe 1999* című kiadvány adatai szerint nem érte el a 63 ezer főt. Feltételezhető, hogy az európai magyar migránsok száma még akkor sem haladja meg a 80 ezret, ha a fenti adatot az Ausztriába, Olaszországba és Görögországba vándorló magyar állampolgárokéval kiegészítjük.¹⁴

2.2. Magyarországon huzamosabb tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek

A XX. század utolsó évtizedében a magyar hatóságok összesen 201 890 külföldi állampolgárnak adtak huzamosabb tartózkodási engedélyt. Ezek egy része többek között azzal a céllal érkezett az országba, hogy letelepedjen illetve, hogy magyar állampolgár legyen. Megkülönböztetésül őket a továbbiakban bevándorlóknak, a többieket pedig egyéb státuszú külföldi állampolgároknak nevezzük. A két státusz “állapot” között lényeges különbség van. A huzamosabb ideig itt tartózkodók egy része ugyanis, amennyiben a különböző jogszabályokban megfogalmazott feltételeknek megfelelnek bevándorló státuszba kerülnek. Döntő többségük kimondott vagy kimondatlan célja a magyar állampolgárság megszerzése, melyhez

¹³ Statistisches Bundesamt. Stat. Jahrbuch 2000. 65., 66., 80., 82. Az év során összesen 291 331 külföldi kapott német állampolgárságot

¹⁴ Az Arbeitsmarktservice Österreich adatai alapján Ausztriában az engedéllyel munkát vállaló magyarok száma 1995-ben 9632, 1996-ban 9164, 1997-ben 8865 és 1998-ban 8675 fő volt. Svájcban 1999-ben az engedéllyel munkát vállaló magyarok száma 3 558, az Egyesült Királyságban 1997-ben 3000, Svédországban 1999-ben 2953, Olaszországban 2639 (1998-ban) és Hollandiában 1999-ben 1404.

természetesen az új egzisztencia megteremtése, a munkavállalás is szükségszerűen hozzátartozik. Az egyéb státuszúak életstratégiájából a magyar állampolgárság megszerzésének *elemé* hiányzik. Közülük kerülnek ki a vegyes tulajdonú, a külföldi érdekeltségű intézmények, vállalatok, bankok, üzemek és különböző cégek tulajdonosainak egy része, s azok is, akik külföldi munkavállalóként hosszabb-rövidebb ideig az országban dolgoznak.

A rendszerváltoztatás első évében Románia kisebbség ellenes politikája és a temesvári események hatására erős migrációs nyomással kellett az országnak szembe kerülnie. Ezt a nyomást az új belépők magas száma egyértelműen tükrözte. 1990-ben ugyanis azoknak a száma, akik huzamosabb tartózkodási engedélyt kaptak 37 242 volt. Számuk 1994-re 12 752-re csökkent, majd az ezt követő években fokozatosan növekedve az évtized végére már valamivel meghaladta a 20 ezret. 1999-ig az új belépők 52,4–56,1 százaléka férfi volt, 1999-ben a férfi-nő arány kiegyenlítődött, ebben az évben a férfiak már csak 0,1 százalékkal voltak többen a nőknél. A belépők között a nemek aránya annak ellenére kiegyensúlyozottnak tekinthető, hogy az európai, az ázsiai és az afrikai országokból érkezők között több volt a férfi, mint a nő. A migráció távlati hatására is gondolva fel kell hívni a figyelmet arra, hogy szomszédos országokból érkezők között a nők aránya 1,6 százalékkal magasabb a férfiakénál.

Az új belépők mellett még jelentős számban élnek külföldiek az országban. Egy adott évben az országban tartózkodó külföldiek számának megállapításakor ugyanis a korábban érkezők és még el nem távozók adatait is figyelembe kell venni. Ennek megfelelően például 1993-ban, amikor az új belépők száma 16 397 volt az összes huzamosabb tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek száma 123 184, 2000-ben pedig a 20 184 új belépővel együtt huzamosabb tartózkodási engedélyre 153 125 főnek volt. A vizsgált évtized alatt az új belépők évenkénti száma jelentősen ingadozott, miközben az országban tartózkodó külföldi állampolgárok száma egyenletesen növekedett. Ebben valószínűleg szerepet játszott az is, hogy 1993-tól a kivándorló külföldiek száma igen alacsony szinten maradt. Az összes itt élő külföldi között a férfi-nő arány, bár tendenciájában követi, mégis, ha nem is jelentősen, de eltér az új belépők nemek szerinti megoszlásától. 1999-ig ugyanis a férfiak aránya 6–7 százalékkal meghaladta a nőkéét, majd ezt követően nőttöbblet alakult ki. 2000-ben a férfi-nő arány már 48,7–51,3 százalék volt. A férfi-nő arányt a kivándorlók nemek szerinti megoszlása módosítja, mivel a kivándorlók között a férfiak aránya általában 29–39 százalékkal meghaladja a nőkéét.

A vizsgált évtizedben az országban élő külföldiek között a környező országbeliek aránya 70 (1999-ben) és 84 (1994-ben) százalék között mozgott.¹⁵ 10 százalék az Európai Unió tagállamaiból érkezett. Az észak-amerikai kontinens államaiból, Kanadából és az Amerikai Egyesült Államokból érkezettek aránya a három százalékot sem érte el. A még fennmaradó mintegy 17 százalékon pedig a világ többi országából érkezők osztoztak.

A huzamosabb tartózkodási engedéllyel rendelkezők között, mint arról már szó volt megkülönböztetjük a bevándorló és az egyéb státuszú külföldieket. A továbbiakban annak érdekében, hogy migrációs szándékaikat értelmezni tudjuk a két csoporthoz tartozók jellemzőit egymásra vonatkoztatva és külön-külön is megvizsgáljuk.

Az 1990 és 2000 között a huzamosabb ideig itt tartózkodók között az egyéb státuszúak közel 8 százalékkal haladta meg azoknak számát, akik letelepedési szándékkal érkeztek az országba. Az összes belépő, illetve mindkét státuszúak között, igaz eltérő arányban, de a szomszédos országok állampolgárai voltak többségben. Amíg például az összes bevándorló közel 90 százaléka a szomszédos országokból érkezett, addig az egyéb státuszúak közötti arányuk már “csak” 53–55 százalék volt. A két csoport nemek szerinti megoszlása is eltért egymástól. A férfiak a bevándorlók közötti 47,4 százalékkal szemben az egyéb státuszúak között 56,4 százalékkal voltak képviselve.

Azt, hogy a bevándorlók döntő többsége a szomszédos országok állampolgára az egyéb státuszúaktól eltérő életstratégiájuk magyarázza. Mint említettük a bevándorló státusz “mögött” ott találjuk a magyarországi letelepedés, illetve a magyar állampolgárság megszerzésének szándékát. Az egyéb státuszúak pedig, szándékaikat lényegesen leegyszerűsítve, “csak” munkavégzés, tanulás vagy orvosi kezelés céljából érkeznek, s tartózkodnak huzamosabb ideig az országban. A magyar állampolgárság megszerzése *elemének* hiányát tükrözi az is, hogy az egyéb státuszúak között az Európai Unió tagállamaiból és az észak-amerikai kontinensről érkezők aránya – szemben a bevándorlók közötti 2,2 százalékos aránnyal – 18,2 százalék. Amennyiben nem feledkezünk meg arról, hogy azoknak a külföldi állampolgároknak a többsége, akik bevándorlóként élnek az országban azokból az országokból érkeztek, amelyekhez az első illetve a második világháború után magyar területeket csatoltak, akkor a letelepedni szándékozók közötti túlsúlyuk már érthetővé válik. Ők tehát azok, akik a világháborút lezáró nagyhatalmi döntést megelőzően magyar állampolgárok voltak, vagy pedig az egykori magyar állampolgárok leszármazottjai. Ez az

¹⁵ Az elemzésben a 1990-es években részeire esett Csehszlovákiát, Jugoszláviát és a Szovjetuniót még “egységesnek” tekintjük.

összefüggés lényegében arra is magyarázatot ad, hogy a vizsgált időszakban belépő külföldi állampolgárok közel 70 százaléka, mint említettük, miért a szomszédos országokból érkezett. (Ez a helyzet a magyar állampolgárságot kérvényezők esetében válik egyértelművé, akik között a magyar nemzetiségűek aránya a 90 százalékot is meghaladja!) Mindez azt jelenti, hogy a nemzetközi tapasztalattal ellentétben az ide vándorlók többsége nem más etnikumú, nyelvű, kultúrájú, hagyományú népesség, hanem ugyanolyan, mint az ország lakosainak döntő többsége. A hazánkba vándorlók többsége tehát nem idegen, ismeretlen országba, hanem képletesen szólva egykori “hazája” másik részébe vándorolt. Ez egyben a Magyarországra irányuló nemzetközi vándormozgalom egyik jellemző sajátossága is. Természetesen az, hogy többségben magyar nemzetiségű volt magyar állampolgárok vagy azok leszármazottjai vándorolnak Magyarországra, nem jelenti azt, hogy nekik ne kellene szembe nézniük azokkal a nehézségekkel, amelyek az újbóli helytalálás szükségleteiből fakadnak.

Mint az ismeretes a szomszédos országok közül Romániában él a legnagyobb lélekszámú magyar nemzetiségű közösség. Ez tükröződik abban is, hogy a szomszédos országokból érkezők 63–80 százaléka román állampolgár. Őket a volt Jugoszláviából, a volt Szovjetunióból és végül már csak mintegy 3 százalékkal a volt Csehszlovákiából érkezettek követték. A Romániából érkezettek súlya akkor is meghatározó, ha arányukat az összes belépőhöz viszonyítjuk, hiszen az 1990 és 2000 között hazánkba érkező bevándorló vagy egyéb státuszú külföldi állampolgárok 45 százaléka Románia állampolgára volt. Dominanciájuk 1990-ben volt a legegységesebb, amikor az összes belépő 76,6 százalékát ők adták. Ezt követően az összes belépő közötti arányuk – mindenekelőtt a dél-szláv háború hatására a volt Jugoszláviából hazánkba érkezők létszámának növekedésével – csökkent.

A vizsgált időszakban a belépők kor szerinti megoszlása annak ellenére, hogy 1996-ot kivéve minden évben a 30–39 évesek korosztálya volt a legszámosabb nem egyértelműen kedvező. A fiatakorúak, tehát a 0–14 és a 15–19 évesek együttes aránya ugyanis – 1996-ot leszámítva, amikor az összes belépők 33,1 százalékát adták – 13,6 (1999-ben) és 16,8 (1994-ben), a 60 évesek és az annál idősebbeké pedig 6,2 (1994-ben) és 9,6 százalék között ingadozott. A nemek szerinti bontásban is a 30–39 évesek korosztályához tartozók vannak a legtöbben, azzal az eltéréssel, hogy a férfiak 53,4, a nőknek pedig 54,4 százaléka tartozik ide. Meg kell még említeni a 20–24 évesek korcsoportját, ahová férfiak és a nők 10–18 százaléka tartozik. E korcsoport többletétől eltérő súlyát mindenekelőtt a különböző felsőoktatási intézményekben tanulók száma magyarázza.

A bevándorló státuszúak korstruktúrája a fentiekől némileg eltér. A 0–19 évesek korosztályához a bevándorlók 26 százaléka tartozik. Ezen belül a 0–14 évesek aránya 17,2 százalék. Közöttük az összes belépőhöz viszonyítva a 60 és az annál idősebbek aránya magasabb, 12,1, a 20–59 éveseké pedig 61,9 százalék. A bevándorlók között a 20–29 évesek korosztályához tartoznak a legtöbben, arányuk 29,6 százalék. Abban az esetben, ha a bevándorló státuszúak közül csak a férfiak kormegoszlását nézzük, akkor ezeknél az arányoknál alig kapunk kedvezőbbet. Ez esetben ugyanis a 0–19 évesek 26,7, a 20–59 évesek 61,6 s a 60 és annál idősebbek pedig 11,7 százalékkal képviseltették magukat. Igaz ugyan, hogy 0,7 százalékkal több a fiatalok, illetve 0,4 százalékkal kevesebb az időskorúak aránya, de ez érdemben az összes bevándorló státuszú személy kor szerinti megoszlását nem módosítja.

Amennyiben a bevándorló státuszúak kor szerinti megoszlását összevetjük az egyéb státuszúakéval, akkor megállapíthatjuk, hogy az egyéb státuszúak között a fiatalok aránya jelentősebb (23,8%), az időskorúaké pedig jelentősen alacsonyabb (5,3%). Ezek következtében 20–59 évesek korosztályához az egyéb státuszúak 70,9 százaléka tartozik. Amennyiben az egyéb státuszúak esetében csak a férfiak kor szerinti megoszlását nézzük, akkor a 0–19 évesek aránya 21,4, a 60 és annál idősebbeké pedig csak 4,3 százalék. A gazdaságilag aktív korúaké pedig így 74,3 százalék. Összességében az egyéb státuszúak kor szerinti megoszlása kedvezőbb, mint a bevándorló státuszúaké, de ez érthető is, hiszen döntő többségük munkavállalóként érkezett az országba.

A kiadványból csak a bevándorlók foglalkozás szerinti megoszlásának struktúráját ismerhetjük meg. A különböző foglalkozások tizennégy foglalkozási csoportot képeznek. A legtöbben az *egyetemi, főiskolai hallgató* és *egyéb tanuló* csoporthoz tartoznak. Együttes arányuk 27,6 (1990) és 19,6 (2000) százalék között mozgott. Őket az *ipari- és építőipari* foglalkozásúak követik. Arányuk 23,9 (1990) és 9,8 (1998) százalék között változott. Férfiak esetében volt olyan év, amikor az újonnan érkezett bevándorlók 32,6 százalékának (1990-ben) a foglalkozása ehhez a foglalkozási csoporthoz tartozott. Hangsúlyos a *felsőfokú képzettséget igénylő* foglalkozásúak aránya is. A vizsgált évtized közepéig arányuk majdnem elérte a 14 százalékot, 1997-től azonban már a 9 százalékot sem érte el. Abban az esetben azonban, ha a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásúak számát (ide tartoznak a törvényhozó, a gazdasági vezetők, a felsőfokú, illetve az egyéb felső- vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozásúak) összevonjuk, akkor súlyuk az *ipari- és építőipari* foglalkozásúakéval megegyezik. A *munkanélküliek*, a *háztartásbeliek* és a *nyugdíjasok* aránya külön-külön nem különösebben jelentős. Együttes arányuk az 1995. évben a 20 százalékot elérte, 1998-ban pedig

28 százalék volt. Azóta mérséklődött, de még 2000-ben is a bevándorlók közel 20 százaléka ezekhez a foglalkozási csoportokhoz tartozott.

Végezetül megjegyezzük, hogy a két eltérő státuszú külföldi állampolgárok területi elhelyezkedése sajátos különbséget mutat. Amíg az egyéb státuszúak többsége, 58,4 százaléka Közép-Magyarország régióban telepedett le, addig ilyen magas arányban a bevándorló státuszúak egyetlen régióban sem találhatók. Jelenlétük mindenekelőtt Közép-Magyarország és Dél-Alföld régióban a meghatározó, bár e két régióban elfoglalt együttes arányuk is csak 55,6 százalék. A területi elhelyezkedésben található különbséget a két csoporthoz tartozók egymástól lényegesen eltérő munkaerő-piaci helyzete magyarázza.

2.3 A külföldi állampolgárok továbbvándorlása

A beérkezők számához viszonyítva az eltávozók száma is jelentős. Ennek okait az adatok alapján nem lehet megállapítani, de feltételezhetjük, hogy ebben az ország gazdaságának átmeneti, átalakuló jellege nem elhanyagolható szerepet játszik. Erre utal, hogy a környező országok állampolgárai kivételével 70, vagy a 70 százalékot is meghaladta az eltávozók belépőkhöz viszonyított százalékos aránya. Ez az arány a környező országok esetében a 30 százalékot alig haladta meg.

1990 és 2000 között a huzamosabb tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok közül 40 693-an tértek vissza hazájukba vagy pedig tovább vándoroltak egy harmadik országba. A távozók részben a vizsgált időszakban, részben a már korábban érkezettek közül kerültek ki. A huzamosabb ideig itt tartózkodó külföldi állampolgárok közül távozók országonkénti, pontosabban ország-csoportonkénti százalékos megoszlása alapvetően az érkezők arányai szerint alakult. A különbség csupán annyi, hogy a távozók között a belépőkhöz viszonyítva a szomszédos országbeliek aránya mintegy 15 százalékponttal alacsonyabb volt. Az Európán és Észak-Amerikán kívüli országok állampolgárai közül viszont jelentősebb arányban távoztak, mint amilyen arányt az ide érkezettek között képviseltek. Az adatok egyértelműen mutatják, hogy arányait tekintve a bevándorlókhoz viszonyítva az egyéb státuszúak közül jóval többen hagyják el az országot. Ennek oka szintén a két csoportokhoz tartozók eltérő vándorlási célkitűzésében található meg. A bevándorló státuszú személy tovább vándorlása ugyanis az eredeti célkitűzés megváltoztatását, feladását jelenti. Ezekben az esetekben a döntésnek egészen más a súlya, jelentősége, mint az egyéb

státuszúaknál, akik megbízatásuk befejezését követően, amennyiben kedvező munka ajánlatot nem kapnak, elhagyják az országot.

A vizsgált időszakban a bevándorlók között – az Európai Unió tagállamainak állampolgárai kivételével (esetükben 13,3 százalékos a tovább vándorlók aránya) – jelentéktelen volt azoknak a száma, aránya, akik eredeti szándékukat megváltoztatták. A tíz év alatt ugyanis a bevándorló státuszúak 1,1 százaléka döntött csak a vissza- vagy a tovább vándorlás mellett. Arányait tekintve a bevándorló státuszhoz a legkövetkezetesebben a szomszédos országokból érkezők ragaszkodtak. Közülük az elvándorlók aránya 0,7 százalék volt.

Életkor szerint a 0–19 éves bevándorló státuszúak aránya magasabb (24,8%), a 60 és annál idősebb korúaké pedig alacsonyabb (7,6%), mint ami a visszavándorlókat jellemezte. A fiatalok esetében az eltérés (2,8 százalékpont) nem igazán jelentős, az idős korúak esetében viszont már 18,1 százalékpont. Annak ellenére, hogy ez a népesség kor szerinti összetételét öregbíti különösebb gondot azért nem okoz, mert a bevándorló státuszú továbbvándorlók száma jelentéktelen.

A visszavándorlók foglalkozás szerinti megoszlása *a törvényhozók, igazgatási, gazdasági vezetők* kategóriáját kivéve az összes bevándorló státuszúhoz viszonyítva arányos eloszlást mutat. A visszavándorlók régiók szerinti megoszlása pedig Közép-Magyarország régió kivételével, ahonnan az összes bevándorló státuszú elvándorló 29,9 százaléka távozott kiegyensúlyozottan (9,7 és 15 százalékos értékek között) érintette az ország térségeit.

A bevándorló státuszúakkal szemben az egyéb státuszú külföldi állampolgárok igen mobilak. A vizsgált időszak alatt ugyanis a belépő egyéb státuszúakhoz viszonyítva a kilépők száma megközelítette a 80 százalékot. Ebben a hazai gazdasági szerkezet átalakításának kiszámíthatatlansága, az átalakulás bizonytalansága, a munkaerő-piac változó munkaerő igénye, gyors, radikális átalakulása is szerepet játszott. Természetesen esetükben sem lehet tudni, hogy a távozók hány százaléka érkezett a vizsgált időszakban, vagy azt megelőzően. Arányait tekintve – a bevándorló státuszúakhoz viszonyítva – az egyéb státuszú külföldi állampolgárok mobilitása ország-csoporttól független. Feltűnő, hogy az egyéb státuszú szomszédos országok állampolgárainak “mozgása” nem tér el az Európai Unió tagállamaiból vagy az észak-amerikai kontinensről érkezőektől. Hasonló reagálásuk azt jelzi, hogy a szomszédos országok állampolgárai egy részének nem a letelepedés, az átköltözés, hanem hosszú távon is a magyarországi munkavállalás a célkitűzésük.

Az egyéb státuszú eltávozók között csupán 4,6 százalékos aránnyal szerepeltek a 0–19 évesek, s ez 15,2 százalékponttal volt alacsonyabb, mint amilyen arányban ez a korosztály az összes belépő egyéb státuszúak között szerepelt. A 60 és annál idősebbek csoportjához tartozók aránya 43,2 százalék volt. Ez viszont az összes belépő egyéb státuszú hasonló korú külföldi állampolgárok arányához viszonyítva 22 százalékponttal volt magasabb. Az e státuszhoz tartozó kilépők foglalkozás szerinti megoszlása nem tér el a hasonló státuszú belépőkétől, s a kilépők régiók szerinti megoszlása is szinkronban volt a hasonló státuszú belépők területi elhelyezkedésének arányaival.

A XX. század utolsó évtizedének hazai vándorlási egyenlegét, mivel a magyar állampolgárok ki- és visszavándorlására vonatkozó adatok hiányosak nem tudjuk pontosan megadni. Amennyiben csak a külföldi állampolgárok migrációs mozgását vesszük figyelembe, akkor az egyenleg pozitív, hiszen a vizsgált időszakban, mint említettük, 201 890-en kaptak huzamosabb tartózkodási engedélyt, s ugyan ez alatt az évtized alatt az ilyen státuszú külföldi állampolgárok közül 40 693-an hagyták el az országot. Azaz az évtized során 161 197 fős migrációs nyereséget “könyvelhet” el az ország. A legnagyobb nyereséget, közel 68 százalékost a környező országok, a legkisebbet, majdnem 29 százalékost pedig Kanada és az USA állampolgárai esetében regisztrálhatunk. Az ide érkezők összesített adatai alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb migrációs vonzást a szomszédos országok állampolgáira gyakorolunk.

A migrációs nyereséghez számoljuk azokat is, akik az évtized alatt a magyar állampolgárságot megkapták. Számuk 1993 és 2000 között 68 084 volt. Közöttük a nők aránya minden évben mintegy 8 százalékkal meghaladta a férfiakét. Az állampolgárságot kaptak átlagos életkora 30 (1993-ban) és 36 (1998-ban) év között változott. Többségük, 69,7 százalékuk aktív korú. A 0–19 évesek korcsoportjához 22,8, a 60 és annál idősebbekhez pedig csak 7,5 százalékuk tartozik. Az új állampolgárok 54,7 százaléka házas. A nőtlenek és hajadonok aránya 36,1 százalék, a fennmaradó 9,9 százalékon pedig az özvegyek és az elváltak osztoznak.

Sajátos kép rajzolódik ki előttünk, amennyiben a magyar állampolgárságot kapott személyek előző állampolgárság szerinti megoszlását megvizsgáljuk. 91,8 százalékuk ugyanis a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgára volt. 70,7 százalékuk korábban Romániának volt az állampolgára. Az Európai Unió 0,8, Ázsia országainak volt állampolgárai pedig 1,3 százalékkal “képviseltették” magukat az új magyar állampolgárok között.

3. A közeli jövő lehetőségei

Az 1990 és 2000 között hazánkat érintő nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok legfontosabb összefüggéseinek bemutatása után számos kérdés még akkor is megválaszolásra vár, ha ehhez az elemzett adatok csak részben adnak lehetőséget.

Mindenekelőtt választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mi biztosítja, tartja fenn Magyarország “szívó” hatását illetve, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a külföldiek egy csoportját arra készíteti, hogy Magyarországra vándoroljon, itt éljen, s esetleg az ország új állampolgáraként végleg itt is maradjon. Mindezekkel összefüggésben szükségszerűen vetődik fel, hogy a huzamosabb letelepedési engedéllyel rendelkezők, közülük is a bevándorlók milyen hatást váltanak ki, mit erősítenek meg, mérsékelnek vagy gyengítenek a magyar népességet jellemző folyamatok, meghatározottságok közül. Nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy visszautasítható-e azoknak a magyar származású osztrák, román, horvát, ukrán, szerb, szlovák és szlovén állampolgároknak a kérelme, akik vagy akiknek szülei, nagyszülei akarataik ellenére a nagyhatalmak döntése következtében kerültek kisebbségi sorsba, s váltak idegen országok állampolgáraivá? S e kérdéssel összhangban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek Magyarországra vándorlásának milyen következményei vannak, lesznek az egyes országok magyarságának jelene és jövője szempontjából?

A migrációval kapcsolatos hazai folyamatok rendszerváltoztatást követő kibontakozását legújabb kori történelmünk következményei, közelmúltunk migráció ellenes politikája, valamint a világgazdasági globalizáció körülményei együtt, egyszerre határozták meg. Ezek mellett a hazai migrációs folyamatok alakulására egyértelmű hatást fog gyakorolni:

- a hazai népesség fogyása és a népesség korstruktúrájának elöregedése;
- a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek migrációs törekvései (kritikus esetekben biztosítani kell országunkba történő menekülésüket!);
- a hazai gazdaság munkaerő szükséglete – a globalizáció folyamataitól is befolyásolva – várhatóan növelni fogja a huzamosabb, illetve az átmeneti időtartamú migrációs folyamatok résztvevőinek számát;
- a második világháborút követően, de főleg 1956–57-ben illetve az azt követő évtizedekben Magyarországról jogellenesen eltávozók egy részének vagy leszármazottjainak visszavándorlása.

A nemzetközi vándormozgalom résztvevőinek számát alapvetően a befogadó ország által biztosított lehetőségek és igények határozzák meg. Esetünkben azonban nem az ország szükséglete a meghatározó, hanem mindenekelőtt annak a népességnek az általános állapota, tűrőképessége, amely a szomszédos országok valamelyikének állampolgáraként is magyarnak tartja magát. A szomszédos országok gazdasági helyzete, kisebbségekkel kapcsolatos politikája és nem Magyarország szivó hatása a meghatározó tehát abban, hogy milyen mértékű migrációs nyomással kell az országnak jelenleg és az elkövetkező évtizedekben is számolnia. Fel kell készülni arra is, hogy az Európai Unióhoz történő várható csatlakozásunk számos összefüggésben új elemet fog jelenteni a migrációs folyamatokban. Ennek egyik bennünket közvetlenül érintő eleme, hogy a csatlakozást követően a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű állampolgárok Magyarországra történő vándorlásának korlátozása módosítani fogja az 1990 után kialakult magyar-magyar kapcsolatokat.

Jelenleg azonban még nem lehet előre látni, hogy sajátos helyzetünk következtében az átmeneti időtartamú migráció keretében hozzánk érkezőkéhez viszonyítva hogyan fog alakulni a bevándorlók (vagy áttelepülők) száma. Az elmúlt évtized hazai migrációs adatai arra is utalnak, hogy Magyarország nemcsak a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű migrálók cél-országa, hanem a világ számos országa állampolgárai számára a tranzit-ország szerepet is betölti. Ezt az evidensnek tűnő és még bizonyos mértékig adatokkal is alátámasztható feltételezést azonban mind ez eddig vizsgálatok nem támasztják alá. Nem tudjuk ugyanis, hogy a huzamosabb letelepedési engedélyt kapott külföldi állampolgárok között milyen arányban vannak azok, akik magyarországi tartózkodásukat csupán a Nyugat-Európába, illetve a tengeren túlra történő vándorlásuk átmeneti “megállójának” tekintik. Ez a kérdés még egyértelműbben vetődik fel az ország új állampolgáraival kapcsolatban. Jelenleg azonban semmiféle ismeretünk sincs arról, hogy azok közül, akik 1990-et követően kapták meg a magyar állampolgárságot, hányan tekintették tranzit-országnak Magyarországot s közülük hányan élnek ma már a világ valamely más országában.

Nehezen megjósolható, hogy azok a törekvések, amelyek hazánkat a nemzetközi munkaerő-áramlásba mind egyértelműbben kívánják bekapcsolni, milyen következményekkel járnak. A következő évtized egyik fejleménye valószínűleg az lesz, hogy e folyamatnak alárendelten “tisztázódik”, hogy Magyarország mennyiben és milyen mértékben lesz küldő és/vagy fogadó állam. A következő két évtized alatt az is egyértelművé válik, hogy a hazai népességfogyás és a népesség korstruktúrájának előregedése valójában milyen mértékű lesz, s hogy ezen folyamatok megállítása érdekében milyen korrigáló, például bevándorlást ösztönző

népesedéspolitikai intézkedéseket léptetnek életbe. (Ha ez megtörténik, akkor az a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek vándorlásának hazai megítélését is egyértelműbbé fogja tenni.) Mindezek, valamint a közép- és a kelet-európai országok megoldatlan belső feszültségei, s egyéb előre nem látható események következtében még csak hozzávetőlegesen sem lehet megmondani, hogy az országot érintő nemzetközi vándorlás volumene a jelenlegi szinten marad-e, vagy pedig jelentősebb mértékben növekedni fog. Korrekt vándorlási adatok hiányában, az eddigi tapasztalatok alapján jelenleg csak azt a feltételezésünket fogalmazhatjuk meg, hogy hosszabb távon pozitív vándorlási egyenleggel nem igen számolhatunk.

A nemzetközi vándormozgalom jelenlegi szakaszának valódi tartalmát, meghatározottságát számos ok következtében ma még nagyrészt homály fedi. Ezt részben az előző időszak migrációs politikájának, gyakorlatának diszfunkcionális következményei okozzák. Részben pedig abból adódik, hogy az Európai Unió létrejötte, várható kibővítése az Unió állampolgárai népességmozgásának teljesen új feltételeket biztosít. Mindezekhez a folyamatokhoz sajátosan társult a 2001. szeptember 11-i New-York-i, washingtoni terrortámadás, melynek hatására a nemzetközi vándorlás feltételeit a liberális bevándorláspolitikai gyakorlattal rendelkező országok is tovább szűkítették. A terrorizmus elleni harc, az afganisztáni, a kasmíri, az izraeli, stb. háborúk újabb tömegek menekülését vonták maguk után. Ezzel szemben a következő évtizedben a nemzetközi vándormozgalom fejlődéstörténetében a legelmaradottabb országok túlnépesedése, az ezekben az országokban élők migrációs nyomása, az országok közötti jövedelem egyenlőtlenségek kiéleződése, a világgazdasági globalizáció munkaerő szükséglete, a fejlett országok népességének fogyása meghatározó szerepet fognak játszani. Ezekre a kihívásokra a migráció általánosabbá tételével, illetve a jelenlegi keretek további szűkítésével, korlátozásával is lehet válaszolni. Mindkét megoldás, de még az átmenetiek is a kibocsátó és a befogadó országok esetében egyaránt nemcsak előnyt, hanem társadalmi problémák sorozatát rejti magában.